

FEDERAL ALMANYA ANAYASA MAHKEMESİ KANUNU VE BAZI ÖZELLİKLERİ

Asistan Dr. Servet ARMAĞAN

PLAN

GİRİŞ

- I — Kanunun Hazırlanış
- II — Kanunun Geçirdiği Değişiklikler
- III — Anayasa İle Olan Münasebeti
- IV — Kanunun Bazı Özellikleri

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

Kısaltmalar

- BGBI. I : Bundesgesetzblatt Teil I (Federal Resmî Gazete I. kısım)
- Bundes., : Bundesverfassungsgerichtsgesetz (Federal Anayasa Mahkemesi UNZ; H. SIGLOCH, B. SCHMIDT, BLEIBTREU, F. KLEIN), C. H Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1965. (Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu - Şerh).
- BVerfG : Bundesverfassungsgericht (Federal Anayasa Mahkemesi).
- BVerfGG : Bundesverfassungsgerichtsgesetz (Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu).
- GG : Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası).
- Verf. : Verfassungsgerichtsbarkeit in der Gegenwart, Köln - Berlin, 1962.

GİRİŞ

23 Mayıs 1949 tarihli Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasının IX. Bölümü «Yargı» başlığını taşımaktadır. Bu bölümün ilk maddesi olan 92. m., yargı yetkisi kullanacak olan müesseseler arasında Federal Anayasa Mahkemesi (BVerfG) ni de saymaktadır. 93. m. 1. fıkrasında Federal Almanya Anayasa Mahkemesinin karar vereceği hususları 5 bend halinde sıralamakta, ikinci fıkrasında ise, Anayasa Mahkemesinin federal bir kanunun gösterdiği diğer hallerde de faaliyet göstereceğini ifade etmektedir. BVerfG'nin kuruluşunu düzenleyen 94. m. nin 2. fıkrası da, bir federal kanunun, BVerfG'nin teşkilât ve işleyişini göstereceğini belirtmektedir.

İşte GG. nin gerek 92/2. m. ve gerekse 94/2. m. sinde ismi geçen kanun, 12 Mart 1951 tarihinde kabul edilen «Federal Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun» (Gesetz über das Bundesverfassungsgerichtsgesetz (BVerfGG) dur. 107 m. den ibaret olan bu kanun Federal Resmî Gazetenin 16/4/1951 (BGBl. I. 243) tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

Bu Kanunun incelenmesinin, 1961 Anayasası ile ve 1962 Ağustos'undan itibaren Anayasa Mahkemeli bir hukukî hayata girmiş bulunan memleketimiz için önemi açıktır. Hele Anayasamızın, İtalyan Anayasası yanında Federal Almanya Anayasasından da istifade edilerek hazırlanmış olması (1), bu kabil bir çalışmanın yapılmasını gerektirir. Diğer taraftan, bu kanunun tatbikatta kolaylıklar sağlayan hükümlerinde istifade etmek de mümkündür. Bu arada şunu da söyliyelim ki, BVerfGG, 15 senelik nisbeten uzun bir maziye sahiptir. Ve bu müddet içinde, aşağıda göreceğimiz gibi, ancak iki sefer esaslı bir değişikliğe uğramıştır. O sebeple Federal Almanya'daki BVerfG ve onun faaliyeti, Anayasa tatbikatı ve ferdî hakların korunması noktalarından hayli takdir kazanmış (2) bir faaliyettir.

Şimdi bu Kanunu daha yakından ele alarak, evvelâ yapılışını, sonra da geçirdiği değişiklikleri ve özelliklerini görelim.

I — Kanunun Hazırlanışı

Yukarda belirttiğimiz gibi BVerfGG, GG'nin 94/2. m. sinin emrini yerine getirmek için yapılmıştır (3). Mamafih, GG'nin düzenlediği BVerfG'in kuruluş ve işleyişini gösterecek bir kanun elde olmadığından böyle bir kanunu çıkartmak zaruret idi.

Bu sebeple, GG'nin kabulünden hemen sonra, bir kanun hazırlama faaliyeti başlamıştır. İlk önce, Batı İşgal Bölgeleri Hukuk Komisyonu 27/7/1949 da geçici bir Anayasa Mahkemesi Kanunu tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı ile İktisadî Bölge İdaresi Hukuk Bürosunun hazırladığı Tasarı esas itibariyle birbirine uyuyordu. Ayrıca 1949 Ekim'inde Federal Adalet Bakanlığında bir Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu hazırlıklarının başladığı görülmektedir. 14/12/1949 Ekim'inde Federal Adalet Bakanlığında da bir Federal Anayasa (Bundestag) bir tasarı sunmuştur. Bu Tasarı, Hükûmet Tasarısı ile birlikte ivediklikle Adalet Komisyonuna sevk edilmiştir (28/2/1950).

(1) Bkz. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun Anayasa Tasarısı ve Gerekçesi (9 3. 1961).

(2) Bkz. BRUGGEMANN, 137 - 139, ESCHENBURG, 796, 797, MAUNZ, Kommentar., 25.

(3) MAUNZ, Kommentar, 24.

Federal Şûra (Bundesrat), 17/3/1950 tarihli oturumunda bu teklifi, daha sonra, Federal Hükûmetin 28/3/1950 günü, Federal Meclis önünde cephe alacağı birçok esaslı değişikliklere uğratmıştır (4). Federal Meclis Tasarıyı Anayasa Komisyonuna havale etti. 15/3/1950 de evvelâ Alman Sosyalist Partisinin teklifi üzerinde Komisyon müzakereleri başladı. Hükûmet teklifi, Federal Şûranın değişikliklerini kapsıyordu. İşlerin önemli bir kısmı teşkil edilen bir alt komisyona sevk edildi. Adalet ve Anayasa Komisyonu, Federal Meclisin 25/1/1951 tarihindeki 112. oturumunda 2. sefer okunmak üzere, Milletvekillerinden MERKATZ, Dr. WAHL ve NEUMEIER tarafından hazırlanan değişiklik ve ilâveleri yapılarak tanzim edilen Raporu Federal Meclise gönderdi. Kanunun okunuşu 1/2/1951 tarihinde Federal Meclisin 116. oturumunda yapıldı ve bir sefer daha değiştirilerek geri gönderildi. Nihayet yapılan son oylamada, Komünistlerin reyleri hariç (5), Federal Meclisin ittifakiyle kabul edildi.

Kanun 12/3/1951 de Federal Başkan tarafından imzalandı ve Federal Resmî Gazetenin 16/4/1951 tarihli nüshasında (BGBl. I.

(4) LECHNER, Kommentar., 42.

(5) İbid., 43. ESCHENBURG, 771. Burada yeri gelmiş iken Doğu Blokuna mensup devletlerin «Anayasa Yargısı»na hukukî hayatlarında yer vermediklerini belirtelim (Bkz. MAUNZ, Kommentar., 7). Bunun da sebebi, bu şekilde bir davranışın «Halkın Hâkimiyeti» telâkkisi ile bağdaşmadığıdır (MAUNZ, Kommentar., 8). Meselâ, bu bloka dahil devletlerden Demokratik Alman Cumhuriyeti (DDR) (Doğu Almanya) nde durum böyledir. Gerçi Anayasalarının 127. m. si «Hâkimler içtihadlarında bağımsız ve yalnız Anayasa ve kanuna tabidirler.» denmektedir. Fakat buradaki Anayasa ve Kanundan, yalnız yazılı hukuk metinleri anlaşıldığından hâkimler için metinlerin üstüne çıkmak mümkün değildir. Yani bir hâkim, içtihadında serbest olmakla beraber, bir kanunun Anayasaya aykırılığını kontrol edemeyecektir. Bunun gibi, hâkim, ilân edilen kanunlar karşısında 89. m. ile de bağlıdır ve kazaf murakabe yetkisi yoktur. Diğer taraftan, Anayasada bir Anayasa Mahkemesi Müessesesine de raslamak mümkün değildir (MAUNZ, Deutsches., 358). Çünkü «Cumhuriyetin en yüksek Organı Halk Meclisi» (Volkskammer) olduğundan (m. 50), bunun bütün kararları m. 66/6 gereğince herkes için bağlayıcıdır. Bundan şu netice çıkıyor ki, Doğu Blokuna mensup Devletler ve bu arada Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Kuvvetler Ayrılığı telâkkisini reddetmektedirler (İbid., 362). Bu Meclise bağlı olarak kurulan Anayasa Komisyonunun gerek Cumhuriyet Kanunları ve gerekse Eyâlet (Land) kanunlarına Anayasaya uygunluğunu kontrol yetkisi vardır. Fakat bu yetki istişarî bir yetkidir ve nihai karar verme yetkisi yine Halk Meclisi Genel Kuruluna aittir (İbid., 362). Böylece, kendi çıkardığı bir Kanunun Anayasaya uygunluğu konusunda yine kendisi (hâkim) olarak karar vermiş olmaktadır. Binaenaleyh, bu müessesenin bir Anayasa Mahkemesi olarak kabulü mümkün olmadığı gibi, gördüğü fonksiyon da bir Anayasa Yargısı sayılamaz (Bkz. İbid., 358, 362).

Doğu Blokundaki bu duruma Yugoslavya -o da mahdut ölçüde- bir istisna teşkil etmektedir (Bkz. İbid., 7, MARCIC, 144, 145).

S. 243) ilân edidi. 107. m. hükmü gereğince de ertesi gün yani 17/4/1951 tarihinde yürürlüğe girdi (6).

II — Kanunun Geçirdiği Değişiklikler

BVerfGG, şimdiye kadar birkaç sefer değişiklik geçirmiştir. Fakat bunlardan önemli olanı 1956 ve 1959 yıllarındaki değişikliklerdir. Diğerleri, kanunda esaslı prensip değişikliği getirmek yerine teferruata bazı hususların doldurulması yahut değiştirilmesinden ibarettir.

Bunlar tarih sırasıyla şunlardır:

1 - 4 Mayıs 1951 tarihli Kanunla (BGBl. I. S. 288) BVerfG'nin çalışma yeri «şimdilik» Karlsruhe şehri olarak kabul edilmiştir (m. 1). Bu kanunun çıkarılması gayet tabii idi. Çünkü, BVerfG'nin 1/2. m. si Federal Anayasa Mahkemesinin faaliyet yerinin bir kanunla tayin edileceğini âmir bulunmaktadır. Bu Kanun, tarihinden de anlaşılacağı üzere, BVerfGG henüz yürürlüğe girmeden çıkarılmış bir kanundur. Bu suretle Mahkemenin yeri belli olmuş ve gecikmeden çalışmaya başlaması sağlanmıştır.

2 - 21 Temmuz 1956 tarihli «Federal Anayasa Mahkemesi hakkındaki Kanunun değiştirilmesine dair Kanun»la, BVerfG'nin birçok maddeleri değiştirilmiş, kanuna bazı maddeler ilâve edilmiş ve bazı hükümler de kaldırılmıştır.

Değiştirilen maddeler şunlardır: 2, 3/4, 4/1, 5/1, 6/5, 14, 15, 16/2, 24, 30/1, 54/2, 80, 82/1, 93/1, 98 (birinci cümle), 99/1, 100/1, 100/3 (2. fıkra haline getirildi), 101/1, ve 105/1 (bend 1), 4, 5.

Kanuna ilâve edilen hükümler ise; m. 6/4, 7a (7), 38/2, 73/2, 91a (8), 101/3 (2. 3. ve 4. cümleler). Ayrıca bu Kanun 2/1. m. si ile BVerfGG'nin 2/2. m. ve 5/1. m. de belirtilen Anayasa Mahkemesi Senatolarının 31/8/1956 tarihine kadar 12, 1/9/1956 dan 31/8/1963 e kadar ise, 2. fıkradaki hükümler dairesinde 10 hâkimden meydana geleceğini belirtmekle yeni ve orijinal hükümler ilâve etmiş olmaktadır. Sözü geçen 2. fıkra ise, kısaca 31/8/1956 tarihinde görev süresi bitipde ayrılan hâkimlerin yerlerine her iki Senatoya Fe-

(6) BVerfGG'nin Ahmet ERDOĞDU tarafından yapılan Türkçe tercümesi için Bkz. Adalet Dergisi, c. 53, sayı: 5 - 6, 1962. sh. 584 - 615.

(7) Bu madde müstakil bir madde olup, 7. m. nin bir bendi değildir. Ancak 7. m. den sonra bir madde eklenmesi zarureti karşısında ve maddelerin numara sırası da bozulmak istenmediğinden, yapılan ilâve (7a) olarak numaralanmıştır.

(8) Bkz. not. 7.

deral Meclis ve Federal Şûra tarafından seçilecek birer hâkimin 7 sene müddetle seçileceğini belirtmektedir ki, bununla 5 m. nin tatbikatında yeni bir hüküm eklemiş olmaktadır. Yine aynı fıkraya göre, 1959 Eylülünde ayrılan hâkimlerin yerlerine seçilecekler 31 Ağustos 1963 tarihine, bundan sonraki hâkimler ise 31 Ağustos 1967 tarihine kadar seçileceklerdir.

Yine aynı maddenin 3. fıkrası, BVerfG'nin 1 Eylül 1956 tarihine kadar 7 hâkimle toplanabileceğini söylemekle, BVerfGG. m. 152/2. ye yeni bir tatbikat hükmü ilâve etmiş bulunmaktadır.

Bu Kanunun 3, 4, 5 ve 6, maddeleri de buna benzer yeni hükümler ihtiva etmektedir.

Değiştirilen ve ilâve edilen maddeler yanında, bazı maddeler de kaldırılmıştır. Bunlar 16/3 - 4, 97, 99/3 ve 100/2. m. lerdir.

Bu Kanun, 24/7/1956 da (BGBl. S. 662) ilân edilmiş ve 7. m. hükmü icabı ertesi gün yürürlüğe girmiştir.

3 - 26/6/1959 tarihli değişiklik Kanunu (BGBl. I. S. 297) ile, BVerfGG m. 14/4'e 2. bir cümle ilâve edilmiş, 21/7/1956 tarihli değişiklik Kanununun 2/1, 2. (9) ve 3. fıkraları tekrar değiştirilmiştir. Bu Kanun ayrıca, 3. m. si ile GG'nin Berlin'de tatbik veya Berlin bölgesinin bir kanununun bu Kanuna uygunluğu nisbetinde, bu kanunun Berlin'de de tatbik edileceğini belirtmektedir.

Kanun, 30/6/1959 tarihinde yayınlanmış ve 4. m.si gereğince ertesi gün yürürlüğe girmiştir.

4 - 8/9/1961 tarihli Hâkimler Kanununun (BGBl. I. S. 1665) 92. m. si BVerfGG'nin 3/2. m. sini değiştirmiştir. Yeni duruma göre BVerfG hâkimlerinin bu kanun hükümlerine göre hâkimlik mesleği için gerekli ehliyeti haiz olmaları şart koşulmaktadır.

Hâkimler Kanunu 1/7/1962 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

5 - 3/8/1963 tarihli değişiklik Kanunu (BGBl. I. S. 589), BVerfGG'nin 22/1, 31/2, 32/2, 3 ve 94/3. m. lerini değiştirmiş, 80/4-6 ve 91 (a) m. (10) lerini kaldırmış ve 82. m. ye 4. fıkra, 93. m. ye (a) fıkrası ve 95. m. ye de 4. ve 5. fıkralar eklemiştir.

9/8/1963 de yayınlanan bu kanun 10/8/1963 de yürürlüğe girmiştir.

Buraya kadar saydıklarımız, BVerfGG'yi değiştiren kanunlardır. Bunlar dışında kalmakla beraber, BVerfGG ile ilgili hükümler

(9) Bu değişiklik, BVerfG senatolarındaki hâkim sayısını 10'dan 8'e indirmiştir.

(10) Bkz. not. 7.

ihtiva eden bazı kanunlarda daha raslanmaktadır. Bu grupta yer alanlar, umumiyetle, BVerfG'ye ek bir takım yetkiler veren kanunlardır. Bunlar da kabul ediliş tarihlerine göre şöyle sıralanabilir:

1 - 12 Mart 1951 tarihli «Seçimlerin Kontrolü Kanunu» nun (BGBl. I S. 166) 16. m. sine göre, Federal Meclis tarafından, bir parlamento üyesinin seçiminin muteber olmadığı yahut üyelik sıfatının düştüğüne karar verilirse, o üye bu karara karşı Anayasa Mahkemesine Şikâyette bulunabilir. Bu şikâyet hakkında BVerfGG. m. 90 da düzenlenmiş bulunan «Anayasa Şikâyeti» (die Verfassungsbeschwerde) müessesesi ile ilgili hükümler tatbik edilir (m. 19).

Bu kanun Federal Resmî Gazetede yayınladığının ertesi günü olan 14/3/1951 günü yürürlüğe girmiştir.

2 - 5 Ağustos 1955 tarihli «Eylül 1955 de yapılacak Federal Anayasa Mahkemesi Hâkimlerinin Seçimi Hakkında Kanun» (BGBl. I S. 473), 1. m.si, ile 6 Eylül 1955 de ayrılacak hâkimlerin yerine seçilecek olanların 31 Ağustos 1956 ya kadar seçileceklerini belirtmektedir. Başkan hakkında da aynı hükümler uygulanacaktır. Yani bu hususta, BVerfGG'nin 4/2. m. hükümleri nazara alınmayacaktır.

Kanunun 2. m.si, bu kanunun Berlin'de uygulanması konusunda 6/6/1959 tarihli değişiklik Kanununa paralel bir hüküm koymuştur.

Bu Kanun 6/8/1955 de yayınlanmış, ertesi günü de yürürlüğe girmiştir.

3 - 6 Ağustos 1955 tarihli «Banliyöler Kanunu» (BGBl. I. S. 504), Karlsruhe şehrinde BVerfG'nin bulunduğu bölgedeki tecrit edilmiş sahanın sınırlarını göstermekte ve burada umumî toplantıların yapılmasının Federal İçişleri Bakanlığı tarafından BVerfG'nin Başkanı ile anlaşarak karar verileceğini belirtmektedir. Bu Kanun Eerlin için de söz konusudur.

Dikkat edilirse bu kanun, Federal Anayasa Mahkemesi Başkanına BVerfGG'dekiler dışında bir yetki verdiği için özellik kazanmaktadır.

9/8/1955 de yayınlanan bu kanun 14 gün sonra yürürlüğe girmiştir.

4 - 23 Aralık 1955 tarihli «Anayasanın 29/2 - 6. m. sine göre Federal Ülkenin yeniden taksimi ile ilgili Halkın teklifi ve Referandum hakkında Kanun» (BGBl. I. S. 835), 5. m.si ile, bu kanunla a'âkalı olarak Federal İçişleri Bakanlığının aldığı bazı kararlara karşı BVerfG'ye gidilebileceğini belirtmektedir. 32. m.si ile de Refe-

randum neticelerinin kontrolü ve oylamanın muteberiyeti hakkında 12 Mart 1951 tarihli «Seçimlerin Kontrolü Kanunu»nun tatbik edileceği belirtilmektedir.

Bu kanun, 28/12/1955 de yayınlanmış, ertesi gün de yürürlüğe girmiştir.

5 - 23 Aralık 1956 tarihli «Saar bölgesinin taksimatı hakkında Kanun» (BGBl. I. S. 1011) gereğince (m. 15), bu kanunun yürürlüğü ile birlikte BVerfGG ve 12 Mart 1951 tarihli «Seçimlerin Kontrolü Kanunu»nun bu bölgede de yürürlüğe gireceği ifade edilmektedir.

Bu kanun 29/12/1956 da yayınlanmış, 10 Ocak 1957 de yürürlüğe girmiştir.

6 - 21 Ocak 1960 tarihli «İdare Mahkemesi Tüzüğü» (BGBl. I S. 17) nün m. 50/1 - bend 1'e göre, Federal İdare Mahkemesi (Federal Danıştay), bir ihtilâfı Anayasa Hukuku ihtilâfı mahiyetinde görürse, o ihtilâfı BVerfG'ye sevkedecektir. Bu Tüzük, aynı kanunun 194. m. si gereğince Berlinda de tatbik edilecektir.

25/1/1960 da yayınlana bu Tüzük 1 Nisan 1960 da yürürlüğe girmiştir.

7 - 15 Mart 1962 tarihli «Schleswig - Holstein Eyaleti Statüsü» (Eyalet Resmî Gazetesi, S. 123) nün 36. m. sine göre, GG'nin temel esaslarına yahut eyalet Anayasa nizamına aykırı hareket eden bir hâkim hakkında, Eyalet Meclisi tarafından BVerfG'ye dâva açılabilecektir. 37. m. ye göre ise, Eyâlet Meclisi veya Eyâlet Hükûmetinin hak ve vecibeleri ile ilgili anlaşmazlıklarda da yine BVerfG karar verecektir. Aynı şekilde, Eyâlet Hukukunun bu Statü ile şekli ve maddî noktadan uygunluğu meselesinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve şüpheler hakkında da yine BVerfG karar verecektir.

Bu Statü, 53. m. si gereğince ilânı ile birlikte, yâni 7/3/1962 de yürürlüğe girmiştir.

8 - Burada son olarak BVerfG'nin bir kararından bahsetmek yerinde olur. 21/7/1956 ve 26/6/1959 tarihli değişikliklerden sonraki BVerfGG m. 14/4'e göre, «Federal Anayasa Mahkemesinin Genel Kurulu, bir Senatonun işleri geçici olmaksızın ağırlaşırca, gelecek faaliyet yılının başında yürürlüğe girmek üzere, Senatoların yetkilerini, 1 den 3. fıkraya kadar olan hükümleri nazara almaksızın düzenleyebilir. Düzenleme, henüz hakkında şifahî müzakere ve tartışma kararı verilmemiş dâvalar için de tatbik edilir. Karar Federal Resmî Gazetede ilân edilir». İşte, BVerfG bu fıkraya dayanarak 13 Ocak 1959 günü bir karar alarak ikinci Senatonun yetkilerini, 1

Ocak 1960 dan itibaren yürürlüğe girmek üzere, tesbit etmiştir. Buna göre, 2. Senato aşağıdaki hususlar hakkında karar verecektir:

1 - Norm Kontrolleri (BVerfGG, m. 13/6 ve 11), Anayasa Şikâyetleri (GG, m. 19/4, 33, 38, 101, 103 ve 104 m. lerin yahut temel haklardan birinin ihlâli halinde). Yalnız, GG. 1 ilâ 17. m. lerin tefsiri ile ilgili meseleler hakkında 1. Senato yetkilidir.

2 - Amme Hizmetleri sahasından neş'et eden Norm kontrolleri ve Anayasa Şikâyetlerinde.

3 - Anayasanın 1 ilâ 17. m. lerinin tefsiri dışındaki diğer meselelerle ilgili her türlü Anayasa Şikâyetlerinde.

4 - BVerfGG'nin m. 13/10 ve 13. bendlerinde düzenlenen hallerde.

Bu karar 31/10/1959 günün yayınlanmıştır (BGB1. I S. 673) (11).

Buraya kadar gösterdiğimiz değişikliklerden sonra BVerfGG'nin aldığı şekil ve genel şeması şöyledir :

BVerfGG, 4 kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım (m. 1 - 16) «Federal Anayasa Mahkemesinin Teşkilât ve Yetkiler» başlığını taşımaktadır. İkinci kısım (m. 17 - 35) «Umumî Usul Hükümleri», Üçüncü kısım (m. 36 - 97) «Hususî Usul Hükümleri», Dördüncü kısım ise (m. 98 - 107) «Son Hükümler»e ayrılmış bulunmaktadır. Bu kısımlardan sadece üçüncü kısım 16 paragrafa yahut «kesim» (Abschnitt) e ayrılmıştır. Diğer kısımların alt paragrafları mevcut değildir. Üçüncü kısım 1 ilâ 14. paragraflarında (m. 36 - 89), 13. m. de düzenlenmiş olan hallere ait usul hükümleri yer almıştır. 15. paragrafta «Anayasa Şikâyeti» düzenlenmekte (m. 90 - 96), 16. paragraf (m. 97) ise «Anayasa Mahkemesinin istişarî mütalaâsı»nı düzenlemekte ise de, yukarıda kaydettiğimiz 21/7/1956 tarihli değişiklik kanunu ile bu hüküm kaldırıldığından, bugün BVerfG'nin istişarî yetkisi yoktur. Bu sebeple, bu başlık, maddesiz olarak kanunda durmaktadır.

Kanunun son maddesi 107 numarasını taşıyor ise de, Kanunun tümü 107 m. den ibaret değildir. Çünkü arada, fazladan olarak (7a) ve (93a) m. leri olduğu gibi (12) 97. m. de ilga edilmiştir. Bu du-

(11) Bu karar için Bkz. Bundes., A I. Sh. 6, dip notu 1.

(12) Bu durum Alman kanun yapma tekniğinde bazan görülmektedir. Meselâ, GG'de de bu kabil örneklere raslamak mümkündür: m. 17a, 45a, 45b, 59a, 65a, 87a, 87b, 87c, 87d, 96a, 120a, 135a ve 142a. Bir zaruretin ifadesi olan bu durumun kanun yapma tekniğinde kolaylıklar sağladığı söylenebilir.

rumu ile BVerfGG bugün 107 m. değil, 108 m. lik bir kanun halinde yürürlükte bulunuyor demektir.

BVerfGG, 107 numaralı m. hükmü icabı yayınlandığının ertesi günü yani 17/4/1951 de yürürlüğe girmiştir. 1951 deki ilk şeklini değiştiren kanunlarla, BVerfGG ile ilgili hükümler ihtiva eden diğer kanunların yürürlük tarihleri yukarıda belirtildiğinden, burada ayrıca belirtmeyeceğiz.

III — Anayasa ile Olan Münasebeti

Yukarıda da söylediğimiz gibi, GG. m. 94/2, Federal Anayasa Mahkemesinin teşkilât ve işleyişinin federal bir kanunla düzenleneceğini söylemektedir. İşte BVerfGG, bu hükmün icabını yerine getirmek için çıkartılmış bir kanundur. Bu bakımdan bir boşluğu doldurmuştur (13). Diğer bir deyişle, bu Kanun, BVerfGG'nin teşkilât ve işleyişi için vazedilmesi gereken bir kanundur. Aksi halde, Mahkemenin çalışması imkânsızlaşır (14).

Dikkat edilirse, GG sadece Mahkemenin teşkilât ve işleyişini düzenleyecek olan bir kanunun yapılmasını emretmekte ve bunun için yetki vermektedir. «Teşkilât» (Vasfassung) dan, Mahkemenin kurulması, statüsü ve faaliyeti için gerekli olan şartlar; «işleyiş» (Verfahren) den ise, bu faaliyetlerin bizzat kendisi anlaşılmalıdır (15). GG m. 94/1 de, sadece hâkimlerin seçimi ve hâkimlik vazifesi ile bağdaşmayan işleri sayılmıştır. Buna mukabil, seçimin yapılması, mahkemenin iç yapısı (senatoların sayısı ve büvâkîliği) ve hâkimlerin hukukî durumunu düzenlemiş değildir. Mahkemenin işleyişine ait ise, sadece, kararlarının hangi hallerde kanun kuvvetinde olacağını belirten hükmü (m. 94/7) sevk etmekle iktifa etmiştir (16). Bu sebeple, bunlar dışında kalan bazı meselelerin özel bir kanunla düzenlenmesi gerekiyordu: Meselâ, kararların nasıl alınacağı, özellikle bazı muhakeme usulü çeşitlerinin uygulanmasını teferruatı, kararların tesir kuvveti, geçici kazaî tedbirler ve bunların icrası v.s. bütün bunlar Anayasada yer alamazdı. Bu sebeple ayrı bir kanunla düzenleme yoluna gidilmiştir (17).

BVerfGG'nin Anayasa ile olan münasebetinde temas edilmesi gereken bir diğer nokta da şudur: Acaba organik bir Kanun Anayasadan ayrı hükümler sevk edebilir mi? Genel olan bu soruyu ko-

(13) Bkz. MAUNZ, Kommentar., 24., LECHNER, Verf., 689.

(14) MAUNZ, Kommentar., 24.

(15) İbid., 24.

(16) İbid., 24.

(17) Bkz. İbid., 25.

numuza tatbik ederek, BVerfGG. nin GG den ayrı bir takım hükümler getirip getiremeyeceğini sorabiliriz.

Bu mesele bilhassa, BVerfGG 90 - 96. m. lerinde düzenlenen bir müessese dolayısı ile ortaya çıkmaktadır. «Anayasa Şikâyeti» ismi verilen bu müessese Anayasada mevcut değildir. Binaenaleyh, GG'nin yetki vermediği bir sahada, BVerfG faaliyet gösterecek demektir (18). Diğer taraftan, bu hükümler ile, GG'nin fertlere tanımadığı Anayasa Mahkemesine başvurma hakkını onlara tanımış olmaktadır.

Gerçekten 90. m. «Anayasa Şikâyeti» adlı müesseseyi kabul ederek «herkes»e böyle bir yetki vermektedir: «Herkes, Amme Kudreti tarafından temel haklarından yahut Anayasanın 33, 38, 101, 103 ve 104. maddelerindeki haklarından birinin ihlâl edildiği iddiasıyla Federal Anayasa Mahkemesine Anayasa Şikâyetinde bulunabilir.» Özel olarak sayılan bu haklar; hak ve vecibede eşitlik (m. 33), seçme ve seçilme hakkı (m. 48), kimsenin kanunî hâkiminden mahrum kılınmaması hakkı (m. 101), Mahkeme önünde müdafaa hakkı, suçların kanunîliği ve aynı fiilden dolayı birden fazla cezalandırma yasağı (m. 103) ve kişi güvenliği (m. 104) dir. «Amme Kudreti»nden maksat ise, yasama, yürütme ve yargı organları ile idare makamlarıdır (19). Şikâyet bu organların kararlarına karşı yapılır (m. 95) (20). Söylemeye lüzum yok ki, burada, herkese tanınan bir «Hak Dâvası» (Popularklage) değil, sadece hakkı ihlâl edilenlere tanınan bir başvurma imkânı mevzuubahistir (21).

Görülüyor ki, BVerfGG, Anayasada olmayan geniş bir imkânı fertlere tanımış bulunuyor. Buna rağmen bu davranış Anayasaya aykırı değildir. Çünkü, GG m. 94/2 buna açıkça imkân vermektedir: «Federal Anayasa Mahkemesi Federal bir kanunla kendisine

(18) İbit., 20., GIESE/SCHUNCK, 195/9., LECHNER, Kommentar., 256. Bu müessesenin Anayasaya girmesini Kurucu Meclis istememiş, fakat 93/2. m. ile açık bir kapı bırakarak bir kanunla bu müessesenin hukuk hayatına girmesini mümkün kılmıştır (İbid., 256).

(19) MARCIC, 156., LECHNER, Kommentar., 256.

(20) LECHNER, Kommentar., 259, 261, 262., Verf., 675, 676., FRISENHAHN, 157 ve müt.

(21) MAUNZ, Kommentar., 20., Deutsches., 240, 255. Çünkü «Anayasa Şikâyeti» bir şahsı ilgilendiren müşahhas bir normun hukuka uygun olmadığı için iptali gayesi ile açılan dâvadır. «Halk Dâvası» ise, mer'î bir hukuk normunun sırf norm kontrolü gayesi ile açılan bir iptal dâvasıdır (Bkz. MAUNZ, Staats., 240., MARCIC, 157.).

Bu müessese hakkında ayrıca Bkz. MAUNZ, Staats., 239, 240, 254 ve müt. Kommentar., 20., LECHNER, Kommentar., 256 ve müt., Verf., 668 - 685., FRISENHAHN, 139, 142, 160 - 168, BRÜGGEMANN, 143 - 145.

havale edilen diğer hâllerde faaliyet gösterir». Görülüyor ki, GG, bizdekinin tersine (22), BVerfG'nin bütün yetkilerini saymamıştır. Diğer bir deyişle GG, saydıkları dışında da BVerfGG'nin kanunla kendisine tanılan bir takım sahalarda faaliyet gösterebileceğini kabul etmiştir. Bu sebeple, özel bir kanunla, BVerfGG'nin yetkilerini genişletmek mümkün oluyor demektir (23).

IV — Kanunun Bazı Özellikleri

Yapılış ve bünyesini kısaca göstermeğe çalıştığımız BVerfGG, getirdiği Anayasa Yargısı sistemi yanında, bir kanun olarak da Anayasa Hukuku sahasında bazı özellikleri ihtiva etmektedir. Biz burada bunlardan bazılarını ve iki grup haline temas edeceğiz.

1 — Federal Anayasa Mahkemesinin Statüsü Bakımından

a - BVerfGG, BVerfG'yi siyasî organlar karşısında muhtar ve Anayasa organları içinde de bağımsız bir müessese olarak düzenlemiştir. Daha 1. m. sinde bu durumu kesinlikle ifade etmektedir: «Federal Anayasa Mahkemesi diğer bütün Anayasa organları karşısında muhtar ve Federasyonun bağımsız bir mahkemesidir». «Muhtar» olduğu söylenmekle, bütün Anayasa Organları ve mahkemeler karşısındaki durumunu düzenlemiş olmaktadır. Böylece bir taraftan faaliyetine hiçbir Anayasa Organının müdahale edemeyeceği, diğer taraftan da teşkilât bakımından bir bakanlığın hiyerarşisine bağlı olmadığı, idare ve -Federal Bütçede ayrı bir fasıl halinde yer alan Bütçesinin dahi bizzat kendisi tarafından idaresi temin edilmektedir (24). Bağımsızlığı ise, diğer mahkemelerde olduğu gibi, yürütme organının talimatına tabi olmadığını ifade ettiği kadar, karar ve muamelelerinde diğer Anayasa Organlarının muvafakat ve mütelâasının da mevzubahis olmamasını sağlamaktadır (25).

Diğer taraftan, doktrinde BVerfG, bir Anayasa Organı olarak

(22) Bkz. **AZRAK**, 82. Fakat bazı müellifler bir kanunla Anayasa Mahkemesinin yetkilerini genişletmenin mümkün olduğunu, meselâ bir kanunla Anayasa Şikâyeti Müessesesinin bizde de kabulüne Anayasa bakımından bir mani olmadığını söyliyerek, aksi görüşü temsil ediyorlar (Bkz. **BALTA**, 560). Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki 44 s. ve 22/4/1962 tarihli kanunun hükümet gerekçesinde de aynı temayül görülmektedir. Kanaatimizce, Anayasamızın açık bir hükümden mahrum oluşu ve 147/1. m. karşısında bu görüş müdafaa edilemez.

(23) **MAUNZ**, Kommentar, 25., Staats., 243., **LECHNER**, Bundes., 690., Kommentar., 256, 257.

(24) **MAUNZ**, Kommentar., m. 1; 4. **LECHNER**, Bundes., 690 - 691, Kommentar., 51, 52., **FRISENHAHN**, 100.

(25) **MAUNZ**, Kommentar., m. 1; 5., **LECHNER**, Kommentar., 52., Bundes., 691.

kabul edilmektedir (26). Gerçi bu tabir ne GG ve ne de BVerfGG tarafından kullanılmıştır. Ancak, «Anayasa Organı» tabirinden, Anayasaya göre zarurî ve yetkisini Anayasadan alarak Anayasanın tatbikatında esaslı bir fonksiyonu olan kurullar anlaşıldığından, BVerfG de bir Anayasa Organı olarak kabul edilebilir. Alman doktrininde de kanaati bu merkezdedir (27). Yani, BVerfGG, Federal Meclis, Federal Şûra, Federal Başkan ve Federal Hükûmet gibi ve onların ayarında bir organ olarak kabul ve telakki edilmektedir (28).

Hatta bazı müellifler daha ileri giderek, Federal Anayasa Yargısının diğer yargılardan açıkça üstün tutulduğunu söylemektedirler. Çünkü BVerfG, yalnız kazaî bir faaliyet yapmakla kalmıyor, aynı zamanda elinde kanunların kontrolü ve Anayasanın siyasî bakımından korunması yetkilerini de tutuyor. BVerfG, Weimar devrindeki, devletler, eyaletler veya Reich ile bir eyalet arasındaki ihtilâflar hakkında karar veren «Yüksek Devlet Mahkemesi» nden de farklıdır. Bu mahkeme, Reich mahkeme teşkilâtı içinde idi ve kararları Reich Başkanı tarafından icra ediliyordu. Buna mukabil EVerfG muhtar bir Anayasa Organıdır ve Federal Başkan, Federal Meclis, Federal Şûra ve Federal Hükûmet ile aynı dereceyi haizdir (29). Onun fonksiyonuna fevkalâde hallerde de dokunulamaz. O, resmen Anayasayı tefsir eden ve «Anayasanın Koruyucusu» olan bir organdır (30). Hepsisi değilse de bazı kararları kanun kuvvetindedir (31). Hatta Kurucu Meclisdeki GG tasarısı, Anayasa Mahkemesi için «Federal Anayasa Mahkemesi en yüksek bir federal Mahkemedir yahut Federal Hukuk ile ilgili meselelerde yetkilidir.» şeklinde bir ifade kullandığı halde, daha sonra statü ve yetkisini genişleten ve sağlamlaştıran hükümler sevk edilmiştir (31).

Müstakil bir Anayasa Organı olması onu, siyasî organlar karşısında rahatça çalışabilir bir hale sokmuştur.

b - Federal Anayasa Mahkemesi üyeleri ile ilgili olarak sevkedilen bazı hükümler, onların hukukî hatta fiilî durumlarını kuvvetlendirmiştir. Bunlardan en önemlileri kanaatimizce şunlardır:

(26) MAUNZ, Kommentar., m. 1 ; 5.

(27) Bkz. LECHNER, Kommentar., 50., Bundes., 690., MAUNZ, Kommentar., m. 5., Staats., 241. FRISENHAHN, 100., GIESE/CSHUNCK, 151.

(28) Bkz. LECHNER, Kommentar., 51., Bundes., 690., BRÜGGEMANN, 137., FRISENHAHN, 100.

(29) BRÜGGEMANN, 137.

(30) İbid., 137., ESCHENBURG., 796., FRISENHAHN, 91.

(31) BRÜGGEMANN, 138.

Bir defa, BVerfG üyeliğine seçilenler, Federal Başkan tarafından tâyin edilmektedirler (BVerfGG, m. 10). Devlet Başkanı tarafından tayin edilmeleri onları daha bağımsız kılmakta ve fiiliyatta kendilerini siyasî organlar karşısında «medyunu şükran» olmaksızın kurtarmaktadır.

İkincisi, üyelerin vazifeye başlarken, yapmak mecburiyetinde oldukları yemin (m. 11), onların vazifelerini lâıyıkî ile yerine getirmelerini sağlayan mühim bir faktördür. Yemin şudur: «Adil bir hâkim olarak daima Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasını sâdikane koruyacağıma ve kazâî vazifemi herkese karşı tereddütsüz yerine getireceğime yemin ederim. Allah bana yardım etsin.». Şayet hâkim muayyen bir dinî cemaate mensup ise, mensup olduğu cemaatin kabul ve tatbik ettiği şekilde de yemin edebilir (2. fıkra). Ancak yemin, dinî bir ahitname vecibesi yüklemes (son fıkra). Federal Başkan önünde yapılan ve fakat vazifeye başlamanın hukukî bir şartı olmamakla beraber, bu yeminden kaçınma, m. 105/2. m. gereğince tayin tasarrufunun geri alınmasına imkân verir (33). Aynı şekilde, yemini ihlâl de memuriyet vazifesini ağır şekilde ihlâl sayılmakta ve 105/1. m. 2. bend hükmünün tatbikini mümkün kılacağı kabul edilmektedir (34).

Böylece, üyelerin yalnız vicdanlarının emrini dinleyerek karar vermeleri sağlanmak istenmiştir.

2 — *Federal Anayasa Mahkemesine Tanındığı Yetkiler Bakımından:*

Şimdi sıralayacağımız yetkiler, BVerfG'in hem çalışmasını kolaylaştırmakta, hem de otoritesini arttırmaktadır.

a - BVerfGG m. 24 gereğince: «Şekle aykırı, kabule şayân bulunmayan, gecikmiş veya mesnetten mahrum olduğu belli olan teklifler ile açıkça yetkisiz kimselerin talepleri Mahkemenin oybirliği ile alacağı kararla reddedilebilir. Eğer talepte bulunana daha önceden talebinin kabul ve mesnedi hakkında karşı düşünceler bildirilmişse, kararın ayrıca gerekçeye ihtiyacı yoktur.»

Anayasa Şikâyetleri ile ilgili olan bu hükümlerle, BVerfG, fuzulî bir takım meşguliyetlerden kurtarılmış olmaktadır. Yani ayrıca o meseleyi görüşmek için zaman ayırmamaktadır. İkinci cümle, bu yetkinin kullanılmasını daha da genişletmektedir. Basit Usulü Muhakeme'nin tatbiki suretiyle mahkemenin çalışma gücü arttırılmak

(32) Bkz. ELLWEIN, 269.

(33) KLEIN, m. 11 ; 2., LECHNER, Kommentar., 67.

(34) KLEIN, İbid., 3. LECHNER, Kommentar., 67.

ve yükü hafifletmek istenmiştir (35). Gerçi Mahkemenin yükü tatbikatta yine ağırdır (36). Ancak bu hüküm olmasaydı daha çok ağırlaşacağı kolaylıkla söylenebilir. Bu suretle, yapılan bir «ön inceleme» kolaylıklar sağlamaktadır (37).

b - Aynı mahiyette bir hüküm olarak 66. m. yi zikretmek lâzımdır. Bu m. ye göre «Federal Anayasa Mahkemesi mürtabit dâvaları birleştirebilir, birleşik dâvaları ayırabilir.» Bilhassa dâvaları birleştirmenin Mahkemenin işlerini kolaylaştıracağı açıktır. Bu yetkinin yalnız 13/bend 5 de yer alan hallerde kullanılabilmesi (38) müessesinin faydasını izale etmez.

c - Anayasa Mahkemesine bazı hallerde geçici kararnamelerle ihtilâflı durumu düzenleme yetkisi verilmiştir. BVerfGG, m. 32 ile verilen bu yetki 1. fıkrada gösterilen, ağır bir zarar ve tehlike halinde ve herhangi bir teklif olmadan (39) kullanılabilmektedir. Eğer kararın verilmesi beklenecek olsa bir takım teâfisi kabil olmayan durumlar ortaya çıkacaktır. İşte buna mani olmak için, BVerfG'ye geçici bir müddet vaziyete hâkim olma yetkisi tanınmıştır. Müessesenin bu faydası dışında, bu yetkinin, Mahkemeye bir otorite sağladığı da söylenebilir. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin eline, ileride vereceği kararın tatbikatını garantiye bağlayan bir imkân da verilmiş olmaktadır (40). Tabii bunun yanında, Anayasa Hukukunun gerçekleşmesini sağlamaya da yardımcı olmaktadır (41).

Son fıkra gereğince, bu husustaki düzenlemenin 3 ay devam edebilmesi, BVerfG için küçümsenmeyecek bir otorite sağlar. Oyların 2/3 si ile de kararın tekrarlanması mümkün kılınmıştır.

32. m. dışındaki bazı m. lerde de bu kabil geçici tedbir alma yetkisi tanınmıştır. Meselâ 53. m. ile Federal Başkan hakkında dâva açılması halinde, BVerfG, Başkanın vazifeye devamına mâni olmak için geçici kararname çıkarabilir. 58/1. m. gereğince, Federal hâkimler hakkında GG., m. 98/2 ye göre açılan dâvalar sırasında aynı mahiyette bir yetkisi vardır. Nihayet kendi üyelerinden biri hakkında m. 105/5. bend gereğince açılan dâvalarda da aynı şekilde hareket edebilir (42).

(35) KLEIN, m. 24 ; 2.

(36) İbid., 2. LECHNER, Kommentar., 157.

(37) FRISENHAHN, 165.

(38) LECHNER, Kommentar., 228.

(39) KLEIN, m. 32 ; 6.

(40) İbid., 4, 8, 9.

(41) İbid., 9.

(42) Tatbikattan örnekler için Bkz. FRISENHAHN, 191.

d - BVerfGG, kararların icrası hususunda tanıdığı bazı imkânlarla da Anayasa Yargısının işleyişini kolaylaştırmaktadır.

Bir defa, 31. m. sinde, Anayasa Mahkemesi kararlarının Federal ve Eyalet Organları ile bütün mahkeme ve mercileri bağladığını belirtmektedir. Müteakip fıkrada ise, Anayasa Mahkemesi kararlarının bazı hallerde «Kanun Kuvvetinde» (Gesetzeskraft) olduğu ifade edilmektedir.

Bunun dışında, 35. m. de yer alan bir hüküm, BVerfG'ye, daha özel, tatbikatla daha yakın bir ilgi kurmak ve kararlarının icrasını sağlama imkânı vermektedir. Bu maddeye göre: «Federal Anayasa Mahkemesi, kararında, onu kimin icra edeceğini belirtebilir; Mahkeme icranın değişik hal ve şekillerini de düzenleyebilir». Bilhassa, Federasyonla eyaletler veya yalnız eyaletler arasındaki ihtilâflarda, geçici kararnamelerde, parti kapatılması hallerinde (43) v.s. verdiği kararların yerine getirilmesi temin edilmektedir. Bu hüküm olmasa idi dahi, Anayasa Mahkemesi kararları yine icra edilmek mecburiyetinde idi. Ancak, bu hükümle çift katlı bir garanti sistemi kurulmuş olmaktadır (44).

42. m. ise, kararların icrası sırasında çıkacak aksaklıkları düzenlemekte ve bunları giderici tedbirleri (cezaî tedbirleri) göstermektedir. Buna göre: «Federal Anayasa Mahkemesinin bir kararına veya kararın icrasına ait tedbirlere aykırı hareket edenler 6 aydan az olmamak üzere cezalandırılır». Buradaki tedbirler, Anayasa Mahkemesinin yanında diğer Federal ve federe mercilerin aldığı tedbirleri de içine almaktadır (45).

S O N U Ç

BVerfG bugüne kadar Federal Devlet Organları karşısında bağımsızlığını muhafaza etmesini bilmiştir. Mahkemenin, içtihadları ile siyasî mücadeleye gireceği iddiaları bugün kadar doğrulanmadığı gibi, «kırmızı» ve «siyah» Senatolar üzerinde yapılan münakaşalar da, her ikisinin değerli ve muvazeneli içtihadı ile, susmuştur (46). Verdiği kararlar, sadece ilgililer tarafından tenkit mevzuu yapılmıştır (47). Ve 15 senelik faaliyet ile kendisini saydırmıştır.

Bu netice, mahkeme üyelerinin şahsî davranışlarının bir netice-

(43) Bkz. İbid., 192.

(44) FRISENHAHN, 192.

(45) LECHNER, Kommentar., 201.

(46) MAUNZ, Kommentar., 25, BRÜGGEMANN, 139.

(47) MAUNZ, Kommentar., 25.

si olduğu kadar, BVerfGG'nin Mahkemeye tanıdığı imkânlar, hâkimlerin statüsü ile ilgili hükümlerinin de bir neticesidir. Sevkedilen hükümler, Anayasa Yargısının Federal Almanyada tam manasıyla uygulanmasını sağlamıştır. Bu sebeple BVerfG, Anayasanın korunması ve temel hakların yerleşmesi için vazgeçilmez bir şart olarak kabul edilmektedir (48).

BVerfGG ile ilgili bugüne kadar yapılan değişiklikler, daha çok teknik yönden zarurî olan kısımları içine almaktadır. Bunlar dışında, halen Federal Almanya'da, köklü bir reform isteyen bir cereyan mevcut değildir (49).

(48) Bkz. İbid., 25., ELLWEIN, 273., ESCHENBURG, 796 - 797.

(49) Bkz. MAUNZ, Kommentar., 25.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

- AZRAK A. Ülkü** : Vesfassungsgerichtsbarkeit in der Türkei (Jahrbuch des Öffentlichen Rechts, Neue Folge, band, 11, sh. 73 - 92).
- BALTA Tahsin Bekir** : Die Vesfassungsgerichtbarkeit in der Türkei (Verf., sh. 550 - 567).
- BRÜGGEMAN Dieter** : Die Rechtsprechende Gewalt, Berlin 1962.
- ELLWEIN Thomas** : Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland, Köln und Opladen, 1963.
- ESCHENBURG Theodor** : Staat und Gesellschaft in Deutschland, Stuttgart, 1962
- FRISENHAHN Ernest** : Vesfassungsgerichtsbarkeit in der Bundesrepublik Deutschland (Verf., sh. 89 - 197).
- GISE Friedrich** : Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949, sechste Auf., neu bearbeitet von Egon SCHUNCK (Kommentar), Frankfurt/Main, 1962.
- KLEIN Franz** : Bundes., m. 24, 32.
- LECHNER Hans** : Bunderverfassungsgerichtsgesetz (Kommentar), München und Berlin, 1954. Ergaenzungsband, 1957.
- LECHNER Hans** : Schutz der Gundlechte durch die Verfassungsgerichte des Bundes und der Laender (Die Grundrechte, Herausgegeben: K. A. BETTERMAN - H. C. NIPPERDEY - U. SCHEUNER, Berlin, 1959, sh. 658 - 689.
- MARCIC René** : Verfassung und Verfassungsgericht, Wien 1963.
- MAUNZ Theodor** : Bundes., Vorbemerkung, m. 1.
- MAUNZ Theodor** : Deutsches Staatsrecht, 14. neubearbeitete Auf., München und Berlin, 1965.